ՊԱՏՄԱԲԱՆ ԼԵՆԴՐՈՒՇ ԽՈՒՐՇՈՒԴՅԱՆԻ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԱՐԽԻՎԻՑ

Ռիգայի բանակցությունները

Ռիգայի բանակցությունները տեղի են ունեցել Հ. Յ. Դաշնակցության կողմից Ա.Ջամալյանի, Վ. Նավասարդյանի և Վ. Փափազյանի, ՌԿԿ – ի կողմից՝ Ա. Իոֆեի, Ս. Տեր Գաբրիելյանի և Վ. Տեր – Վահանյանի միջև 1921թ. հուլիս ամսին: Բանակցությունների հիմքում դրված էր մի փաստաթուղթ, որով ՌԿԿ – ն պարտավորվում էր ազդել ՌՍՖՍՀ կառավարության վրա, որպեսզի վերջինս Թուրքիային շահագրգռի Հայկական հարցի լուծմամբ, որը նշանակում էր Արևմտյան Հայաստանից տարածքներ հատկացում Արևելյան Հայաստանին՝ հայ ժողովրդի գոյության համար անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծելու նպատակով, նույնիսկ ելք ապահովել դեպի ծով, անհրաժեշտության դեպքում ճանաչել Հայաստանի անկախությունը և այլն: Դաշնակցությունն էլ պետք է որդեգրեր ռուսական կողմնորոշում և նրա գործունեությունը լեգալացվեր: Սակայն այս բանակցությունները ձախողվում են և խորհրդային Ռուսաստանը հիմք ընդունելով Մոսկվայի պայմանագիրը՝ արգելում է դրանց շարունակությունը: Ռիգայի բանակցություններին Լ. Խուրշուդյանն անդրադարձել է իր «Հայկական Հարցը» գրքույկում(Երևան, 1995): Ակադեմիկոսի որդին՝ պատմաբան Ռուբեն Խուրշուդյանը մեր հանդեսում հրատարկելու համար նրա արխիվից տրամադրել է այս

բանկցություններին առնչվող արխիվային հետաքրքիր նյութեր, որոնք օգնում են լույս սփռելու բանակվցութունների ընթացքի և ձախողման պատճառների վրա: Այս համարում տպագրում ենք երկու նամակ:

Ա. Ներսիսյան

ՊԱՏՄԱԲԱՆ ԼԵՆՂՐՈՒՇ ԽՈՒՐՇՈՒԴՅԱՆԻ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԱՐԽԻՎԻՑ

Ռուսաստանի Կոմունիստական Կուսակցության Կենտրոնական Կոմիտե պատվիրակության ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ

Հայկական հեղափոխական «Դաշնակցություն» կուսակցության Գերագույն Մարմնի պատվիրակության առաջարկությանը

ՌԿԿԿԿ-ի պատվիրակները Հայ Հեղափոխական «Դաշնակցություն» կ. Գ. Մ.-ի պատվիրակների հետ ունեցած բանակցություններից հետ հայտարարում են, որ Հայ ժողովրդի ֆիզիկական գոյությունը և նրա ազատ ու անկախ քաղաքական

NONNA KHACHATRYAN, FARNOOSH KHOSHBAKHT

1. նկախ և ինքնուրույն Հայաստանի գոյությունը որը ուրիշ պետությունների, այդ թվում և ՌՍՖԽՀ-ի հետ ունեցած իր բոլոր հարաբերություններում պահպաներ իր կատարյալ ինքնիշխանությունը:
2. յսպես կոչված Թուրքահայաստանի հետ այսպես կոչված Ռուսահայաստանի տարածքային միավորումը, այսինքն՝ նախկինում հայերով բնակեցված թուրքական տարածքի միավորումը առաջինին, բավական է Հայաստանի ազատ տնտեսական ու քաղաքական գոյության համար:

Ռ.Կ.Կ.Կ.Կ-ն իր վրա պարտավորություն է վերցնում ներգործելու ՌՍՖԽՀ-ի Կառավարության վրա՝ որպեսզի նա ստանձնի նախաձեռնություն և աջակցություն ցույց տա 2-րդ

կետում նշված անհրաժեշտությունը իրականացնելու համար:

Ռ.Կ.Կ.Կ.Կ-ն ի գիտություն է ընդունում Հ.Հ. «Դաշնակցություն» կուսակցության հայտարարությունը, որ 1 և 2 կետերում նշված դրույթները կենսագործող Հայաստանի Կառավարությունը խոստանում է իր լիակատար աջակցությունն ու հնարավոր օգնությունը և մասնավորապես պարտավորում է.

ա/ ինչպես իր հայրենիքում, այնպես էլ նրանից դուրս ագիտացիա մղել Հայ ժողովրդի շրջանում, նպատակ ունենալով նրան միավորել Հայաստանի Կառավարության շուրջը, որը կենսագործում է 1 և 2 կետերում նշված դրույթները:

բ/ ամեն կերպ աջակցել, որ ստացվեն Եվրոպական տերություններ օգնությունն ու աջակցությունը՝ ՌՍՖԽՀ-ի նախաձեռնությամբ հայկական հարցը վերոհիշյալ իմաստով լուծելու գործում:

գ/ իր կողմից ուժերը ներածի չափ ներգործել Թուրքիայի վրա, նպատակ ունենալով ստանալ նրա համաձայնությունը՝ վերը նշված իմաստով Թուրքահայաստանից բավականաչափ տարածք Ռուսահայաստանին միացնելու համար:

ՌԻԳԱ, Բիլդերլինգհոֆ

14 հուլիսի 1921 թվականի:

ՌԿԿԿԿ Քաղբյուրո ընկ. Մոլոտովին

Արտգործողկոմ քնկ. Չիչերինին

Հարգելի ընկերներ.

Նոր ընկ. Չիչերինից ստացա մի ծածկագիր հերագիր այն հաղորդմամբ, որ Կենտկոմը վճռականորեն մերժում է դաշնակների հետ կնքված համաձայնագրի նախագծի 2-րդ կետը, որ համաներման հարցը քննարկվելու է Երևանում, որ բոլորովին անհանդուրժելի է շոշափել Թուրքահայաստանի հարցը, քանզի մենք հաստատակամորեն պահպանում ենք Մոսկվայի պայմանագիրը, և ուստի մեծ դժբախտություն կլինի, եթե դաշնակների մոտ մնա մեր կողմից նախաստորագրված թուղթը: Ընկ. Չիչերինն ասում է, որ մենք, սարսափելի դժվարին կացության մեջ ենք գցել, և հարցնում է, թե չի կարելի այնպես կազմակերպել, որ «հետքեր չմնան»:

Ես խորապես ափսոսում եմ, եթե ակամա անախորժ դրության մեջ եմ գցել, բայց ինձ մեղավոր համարել չեմ կարող: Այս մասին՝ ստորև: Նախ և առաջ ես կցանկանայի նշել, որ հետքերը վերացնել հիմա, ցավոք, արդեն անհնար է. եթե նույնիսկ ինձ հաջողվեր զանազան խորամանկությունների միջոցով դաշնակներից հետ ստանալ այդ «չարաբաստիկ» թղթի կտորը, ապա այդ դեպքում ևս «հետքեր» կմնային: Քանի որ այժմ արդեն չի կարելի բանակցությունները ոչնչացնել և դրանք միևնույն է՝ կմնան որպես փաստ, այսինքն՝ մի փաստ, որը թղթիկի ոչնչացման դեպքում անգամ կմնա և բանակցությունների ժամանակ ամբողջ ասվածը: Բայց ես մի անգամ ևս կրկնում եմ, որ

մեր բոլոր հայտարարություններն այստեղ մենք արել ենք **բացառապես անձամբ մեր անունից.** ինչը բազմիցս ընդգծվել է մեր կողմից, և ուստի դրանք ոչ մի պարտադիր ուժ չունեն: Այդ պատճառով էլ մենք այստեղ ոչինչ չենք ստորագրել: Եթե անգամ ընդունենք, որ իմ և անձնական հայտարարությունները, իրավական ուժ ունեն, ապա ես կաշխատեմ ստորև ցույց տալ, թե այդ անախորժ դեպքից կարելի է անել շահավետ կոմբինացիա: Իսկ այժմ ես ուզում եմ երկու կետով շոշափել գործի փաստական կողմը:

Բացարձակապես ոչ մի ինֆորմացիա և բոլորովին ոչ մի դիրեկտիվ կամ ցուցում ես ստացած չեմ եղել, և հենց այդ բանակցություններում ես, իհարկե, չէի կարող գիտենալ, թե ինչն է վնասակար և ինչը՝ օգտակար: Իսկ քանի որ բանակցությունների ժամանակ այնուամենայնիվ լռել չի կարելի, քանզի այդ դեպքում ոչ մի բանակցություն էլ չէր լինի, իսկ մեր արևելյան քաղաքականությունը շատ քիչ ու շատ վատ է հայտնի ինձ (ի դեպք նշեմ, որ հենց Մոսկվայի պայմանագիրն ինձ իմիջայլոց է հայտնի), - ապա իմ բոլոր ճառերում ու հայտարարություններում ես բնականաբար կարող էի ելնել մեր միջազգային քաղաքականության ընդհանուր նախադրյալներից: Կտրականապես պնդում եմ, որ դաշնակների հետ բանակցությունների ամբողջ ընթացքում ես այնպիսի բան հայտարարած չեմ եղել, ինչ որ մենք արդեն վաղուց ու բազմիցս ասել էինք: Դեռ Բրեստի ժամանակ մենք բոլորս (և ես անձամբ Հաքքի փաշայի հետ բանակցություններում) ասում էինք, որ մենք հայկական հարցի լուծումը չենք պատկերացնում առանց Թուրքահայաստանի հարցի լուծման, և պահանջում էինք ինքնորոշման իրավունք նաև հայ փախստականների համար,

նույն բանը ես բազմիցս հայտարարել եմ Բեռլինում՝ Թալաաթի հետ իմ ունեցած բանակցությունների ժամանակ, նույն բանը անցյալ տարի դաշնակներին հայտարարեցին Կամենևը և Լիտվինովը, ինչի մասին դաշնակների մոտ կան միանգամայն իրական «հետքեր», նույն բանը, վերջապես, կա նաև մեր կառավարության և Կոմինտերնի բազմաթիվ հայտարարություններում: Կրկնում եմ, Ռիգայում մենք ոչ մի նոր բան չէինք ասել, բայց բազմիցս վերապահում էինք անում, որ մենք ասում ենք անձամբ մեր անունից: Իսկ եթե այդ ամենը հարկավոր էլ չէր ասել, ապա հարկավոր էր մեզ զգուշացնել: Սակայն ես մինչև հիմա էլ համաձայն չեմ, որ հարկավոր չէր այդ բանն ասել:

Ես ելնում եմ ընդհանուր քաղաքական իրադրության իմ ըմբռնումից, և, գլխավորապես, իհարկե, իմ սեփական **եվրոպական** տեսակետից: Ինչպես միշտ, ես առանձնապես հաշվի էի առնում այն, թե բանակցություններն ու համաձայնությունը դաշնակների հետ ինչ տպավորություն կարող են գործել խոշոր կապիտալիստական երկրների պրոլետարական զանգվածների վրա: Որքան էլ կարևոր լինեն ամեն կարգի բանակցությունների գործնական արդյունքները ինքնին, ես, սակայն, միշտ առանձնապես հաշվի եմ առնում դրանց ագիտացիոն-պրոպագանդիստական նշանակությունը և երբեք չեմ ասում անգամ մեկ մի խոսք, որը այս տեսակետից կարող էի օգտագործված լինել մեր դեմ, ինչի պատճառով այնքան հաճախակի են կոնֆլիկտները Արտգործժողկոմատի հետ:

Ինքնորոշման հարցը մեր միջազգային ագիտացիայի ամենաարմատական հարցերից մեկն է: Իմպերիալիստական խառնակչությունը, որը հանգեցրեց համաշխարհային

պատերազմին և էլ ավելի է արվել դրանից հետո, քանի որ զանգվածներին մղում է **դեպի մեր կողմը**, քանի որ մենք այդ խառնակչությանը ոչ մի մասկացություն չունենք և **ոչ մի իմպերիալիզմ չենք ծածկում**, այլ հանդիսանում ենք **բոլոր** ճնշված ժողովուրդների միակ ու ճշմարիտ պաշտպանները: Հենց այժմ, երբ մեր **իրական** քաղաքականությունը Կովկասում որոշ հակասության մեջ է մտել այդ **իդեալական** քաղաքականության հետ, երբ ագիտացիան մեր դեմ կովկասյան սոցիալ-համաձայնողականների կողմից անկասկած խիստ վնասում է մեզ, իմ կարծիքով աննպատակահարմար կլիներ հայկական հարցը իբրև **մեր** հարցը ճանաչելուց հրաժարվելը և այդ հարցում գրավել այնպիսի դիրք, որը տարբերվում է այն դիրքից, որ մենք գրավում ենք Բրեստի ժամանակներից: Հենց հիմա, երրորդ ինտերնացիոնալի ճգնաժամի և արևմտյան բանվորների մտքերում ստեղծված անխուսափելի խառնաշփոթության պահին, նկատի ունենալով մեր այսպես կոչված «աջացումը» ներքին քաղաքականության մեջ, առանձնահատուկ ուղղագիծ մեր միջազգային քաղաքականությունը, այն խիստ կարևոր նշանակություն ունեցավ: Մեր ամենաղաղակող թշնամու՝ դաշնակների անցումը մեր կողմը ոչ միայն մահացու հարված կհասցներ Չխնիձեի ու ընկ. Ագիտացիային այլև կլուսավորեր որոշ չափով տատանվող բանվորների մտքերը Արևմուտքում, որոնց բոլոր կողմերից ջանում են համոզել, որ կոմունիստական փորձերը Ռուսաստանում կատարյալ անհաջողության են մատնվել, քանի որ Լենինը իբր ստիպված էր նահանջել ներքին քաղաքականությունում, որտեղ նա ընթանում է դեպի «ներքին կապիտալիզմ» և արտաքին քաղաքականության մեջ, որտեղ նա ստիպված է համաձայնության դիմել որոշ իմպերիալիստների

հետ, ավելի թույլերին հոշոտելու հանձնելով ավելի ուժեղներին (Անգլիայի հետ կնքված համաձայնությամբ նրան հանձնվեցին ինդուսները, աֆղանները և այլն, Քեմալի հետ կնքված պայմանագրով հայերի հանձնումը թուրքերին և այլն): Հենց Արևելքում ինքնորոշման պաշտպանության գնի ուղղվածությունը պետք է ունենա առանձնահատուկ կարևորություն, քանի որ Արևելքում ավելի, քան ուրիշ որևէ տեղ, ազգային ազատագրական շարժումը շարունակվում է և կընթանա կոմունիստական դրոշի ներքո, քանի դեռ մենք դրան հավատում ենք:

Ես ամենևին չեմ կասկածում, որ **եվրոպական տեսակետից մեր նման վարքագիծը և մեր համապատասխան պատասխանը դաշնակներին միայն օգտակար կլինեին**: Եվ ես չեմ հասկանում, թե այս ամենը ինչպես կարող էր գանահատվել իբրև քեմալականների հետ կնքված Մոսկվային պայմանագրի խախտում: Չէ որ մենք պետք է և կարող էինք մեր պատասխանը հաղորդել դաշնակներին՝ Անկարա, որպես ՌԿԿԿԿ-ի սկզբունքային կարծիք, այլ ոչ թե կառավարության կարծիք, և որ ՌՍՖԽՀ-ի կառավարությունը խստորեն պահպանելով Մոսկվայի պայմանագիրը, և չի ցանկանում միջամտել ոչ Թուրքիայի, ոչ Հայաստանի ներքին գործերին, Անկարայի կառավարությանը Խորհրդային Հայաստանի հետ բանակցությունների մեջ մտնել այն հիման վրա, որ իրենք՝ քեմալականներին արդեն բանակցություններ էին վարում դաշնակների հետ, այսինքն՝ Հայաստանի նախկին կառավարության հետ: Կրկնում եմ, չեմ կարող հասկանալ, թե դա ինչպես կարելի էր համարել պայմանագրի խախտում, բայց ես լիովին հասկանում եմ, որ Քեմալը անհարմար դրության մեջ կընկներ, քանզի չէր կարողանա մեզ պատասխանել, որ դաշնակներին առաջարկում էր

Թուրքահայաստանի մի մասը Ռուսահայաստանի ապախորհրդայնացման դիմաց, և միևնույն ժամանակ, երբ այժմ սիրախաղ է անում Անտանտի հետ, պարտավորություն ունենալով հայկական հարցում, չէր կարող պատասխանել մեզ, որ թքած ունենա հայերի վրա և ոչ մի բանակցություն էլ չի ցանկանում Հայաստանի հետ: Այսինքն՝ Քեմալը լավ դաս կստանար, որ հարկավոր չէ մեր թիկունքում վարել մեր դեմ թշնամական քաղաքականություն: Իսկ ես ենթադրում եմ, որ մեր բոլոր ակամա հովանավորյալներին հարկավոր է ժամանակ առ ժամանակ դասեր տալ:

Սակայն ես չեմ համարձակվում դատել, թե հարցն ինչպես է դրված **արևելյան** տեսակետից, մինչև որ տեղում չծանոթանամ արևելքի հետ: Ես ըստ երևույթին ինձ համար պատկերացնում եմ այնպիսի դրություն, երբ քեմալականների համար մեր կողմից ստեղծվող ամեն մի անհարմարություն անշահավետ է նաև մեզ համար: Ես հասկանում եմ նաև, որ որոշակի պայմաններում մենք կարող ենք ստիպված լինել վարել այնպիսի քաղաքականություն, որի դեպքում պաշտպանելով փոքր ժողովուրդներին, մենք փաստորեն ստիպված ենք նրան հանձնել քեմալիստական իմպերիալիզմի հոշոտմանը, ինչը կարող է ստեղծել այնպիսի իրավիճակ, երբ մեր լավ վերաբերմունքով իսլամիզմի հետ ամեն ինչ կարող է զոհաբերվել և երբ, հետևաբար, լավագույն դիվանագիտությունը կլիներ մեր բոլոր այդ մեղքերը սքողելու ու մեր ընդհանուր գծի խոտորումները սքողելու ունակությունը:

Եթե Արևելքում լիներ իրոք նման քաղաքականության անհրաժեշտությունը, ապա մենք այստեղ բազմաթիվ սխալներ կգործեինք: Դրա մեղքը ընկնում է նրանց վրա, ովքեր մեզ չեն

նախազգուշացրել, բայց, սխալներն ուղղել հարկավոր է: Հարց է, թե ինչպես:

Ես հիմա էլ ոչ մի ցուցում չունեմ: Եթե ես պարզապես հաղորդեմ դաշնակներին, որ երկրորդ կետը բացարձակապես անընդունելի է, ապա իմ կարծիքով կստացվի **մի սխալ ևս**: Դաշնակներն ու արտասահմանում ունեցած նրանց բոլոր օրգանները, որոնք ամենուրեք ճանաչված են նրանց կողմից, որպես հայկական հանրապետության պաշտոնական ներկայացուցչություններ, վայնասուն կբարձրացնեն և ամեն կերպ տհաճություն կպատճառեն մեզ, իսկ Քեմալի առջև մենք ոչինչ չենք շահի, քանզի բանակցություններն ու մեր այստեղի հայտարարությունները նրան հայտնի կդառնան: Ուստի դաշնակներին հարկավոր է ձգձգել: Ես նրանց կասեմ, որ ոչ մի պատասխան չեմ ստացել և Մոսկվայից պատասխան չեմ խոստանում: Երկուշաբթի կմեկնեմ, և կխոսենք ու կծրագրենք, թե ինչ պատասխանենք նրանց: Ինչ վերաբերում է քեմալականներին, ապա իմ, «սխալով» (եթե դա սխալ է) իմ կարծիքով դեռ շատ բան կարելի է շահել: Իմ կարծիքով, հարկավոր է ընդհանրապես այս դեպքում նացառեմուեվի(՞) միջոցով հաղորդել, որ դաշնակներն են խնդրել բանակցություններ ՌԿԿԿԿ-ի հետ՝ Հայաստանում համատեղ աշխատանքի հարցի մասին: Այդ բանակցությունների ժամանակ նրանք համառորեն պնդում էին հայկական հարցը: Կենտկոմի ներկայացուցիչները արտահայտվեցին սկզբունքորեն.... և այդ ժամանակ էլ շարադրեցին երկրորդ կետը, բայց ՌՍՖԽՀ կառավարությունը այն աստիճան լոյալ է Մոսկվային պայմանագրի իրականացման գործում, որ ներգործում էր ՌԿԿԿԿ-ի վրա՝ նրա ներկայացուցիչների այդ հայտարարությունը գրելու առիթի իմաստով: Եվ դա չնայած այն բանին, որ

դաշնակները պաշտոնապես հայտարարեցին Քեմալի կառավարության հետ իրենց բանակցությունների մասին, և որ վերջինս խոստացավ նրանց Թուրքահայաստանի մի մասը Խորհրդային Հայաստանի ապախորհրդայնացման դիմաց: Այսպիսով ոչ մի միջադեպ նույնիսկ այդ դեպքում չի կարող ծառայել մեր, բարեկամության, ամրապնդմանը Քեմալի հետ: Եթե իմ Արևելք մեկնելը նման բնույթ ունենա, ինչպես ես եմ ենթադրում, և ես լինեմ Անկալայում, և եթե նման քաղաքականությունը Քեմալի նկատմամբ, տեղում ծանոթանալուց հետո լինի նամական, ապա ես ինքս էլ Անկարայի կառավարության հետ կկարողանամ խոսել նույն ոգով: Ավելի հանգամանորն՝ անձնական զեկուցման ժամանակ:

Ռիգա, 28/VII, 1921 թ.

Կոմունիստական ողջույնով՝ Ա. Իոֆե